

Musiqqa psixologiyasi va musiqqa nazariyasida tarkibiy darajadagi nazariy o'xshashliklar tahlili: ilmiy qiyosiy yondashuv

Farida Erkinboevna Eralieva
Buxoro Xalqaro universiteti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada musiqqa psixologiyasi va musiqqa nazariyasida mavjud bo'lgan tarkibiy darajadagi nazariy o'xshashliklar ilmiy-qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda musiqiy idrok, strukturaviy elementlar, ritm, melodiya, garmoniya va shakl tushunchalarining psixologik hamda nazariy talqinlari o'zaro qiyoslab o'rganiladi. Musiqqa psixologiyasida inson ongida kechadigan bilish va hissiy jarayonlar musiqqa nazariyasidagi formal strukturalar bilan uzviy bog'liqlikda namoyon bo'lishi ilmiy asosda yoritiladi. Maqolada musiqiy asarning tarkibiy qismlari inson psixikasida qanday qabul qilinishi, ularning kognitiv va emotsional mexanizmlar bilan aloqasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: musiqqa psixologiyasi, musiqqa nazariyasi, tarkibiy tahlil, musiqiy idrok, ritm, melodiya, garmoniya, shakl, kognitiv jarayonlar, emotsional idrok, qiyosiy yondashuv

Analysis of theoretical similarities at the structural level in music psychology and music theory: a scientific comparative approach

Farida Erkinboevna Eralieva
Bukhara International University

Abstract: This scientific article analyzes the theoretical similarities at the structural level in music psychology and music theory based on a scientific comparative approach. The study compares the psychological and theoretical interpretations of the concepts of musical perception, structural elements, rhythm, melody, harmony and form. In music psychology, the cognitive and emotional processes occurring in the human mind are scientifically examined in their inextricable connection with the formal structures in music theory. The article analyzes how the components of a musical work are perceived in the human psyche, their relationship with cognitive and emotional mechanisms.

Keywords: music psychology, music theory, structural analysis, musical perception, rhythm, melody, harmony, form, cognitive processes, emotional perception, comparative approach

Kirish. Musiqa inson madaniyati va ongining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u nafaqat estetik hodisa, balki murakkab psixologik va nazariy tizim sifatida ham o'rganiladi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda musiqa psixologiyasi va musiqa nazariyasi alohida fan sohalari sifatida shakllangan bo'lsa-da, ularning tadqiqot ob'ekti va metodologik asoslarida ko'plab umumiyliklar mavjud. Ayniqsa, musiqaning tarkibiy tuzilishi va uning inson ongida aks etish mexanizmlarini o'rganishda bu ikki soha o'zaro chambarchas bog'liqdir.

Musiqa nazariyasi musiqiy asarning strukturaviy elementlarini - ritm, melodiya, garmoniya, shakl va lad tizimlarini o'rganishga yo'naltirilgan bo'lsa, musiqa psixologiyasi ushbu elementlarning inson idroki, emotsional tajribasi va kognitiv jarayonlarida qanday qabul qilinishini tadqiq etadi. Shu sababli ularni qiyosiy tahlil qilish ilmiy jihatdan muhim hisoblanadi.

Musiqa psixologiyasi va musiqa nazariyasining nazariy asoslari

Musiqa psixologiyasi musiqaning inson psixikasiga ta'siri, musiqiy idrok va hissiy javob reaksiyalarini o'rganuvchi fan sohasi hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda musiqaning eshitish tizimi orqali qabul qilinishi, miyada qayta ishlanishi va emotsional baholanishi asosiy tadqiqot ob'ekti sifatida qaraladi. Musiqiy idrok jarayoni murakkab kognitiv mexanizm bo'lib, unda sezgi, xotira, diqqat va tafakkur faol ishtirok etadi.

Musiqa nazariyasi esa musiqaning ichki tuzilishini, ya'ni uning formal va tarkibiy elementlarini tahlil qiladi. Ritm va metr, melodik harakat, garmonik bog'lanishlar va musiqiy shakl kabi tushunchalar ushbu fan asosini tashkil etadi. Musiqa nazariyasida musiqiy asar mantiqiy va tizimli tuzilma sifatida qaraladi.

Har ikkala fan sohasida ham musiqaning tarkibiy darajasi markaziy o'rinni egallaydi. Musiqa nazariyasida bu tarkibiylik formal tuzilma sifatida talqin qilinsa, musiqa psixologiyasida ayni tuzilma inson ongida shakllanadigan psixologik model sifatida namoyon bo'ladi. Aynan shu jihat ularning nazariy o'xshashliklarini ilmiy qiyosiy yondashuv asosida o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi.

Musiqiy tarkibiy elementlarning psixologik va nazariy talqini

(Ritm, melodiya va garmoniya misolida)

Musiqiy asarning tarkibiy elementlari musiqa nazariyasi va musiqa psixologiyasida markaziy o'rin egallaydi. Ritm, melodiya va garmoniya nafaqat musiqaning formal tuzilishini belgilovchi komponentlar, balki inson ongida musiqiy mazmunni shakllantiruvchi psixologik mexanizmlar sifatida ham namoyon bo'ladi. Shu jihatdan ushbu elementlarning psixologik va nazariy talqinlarini qiyosiy tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Ritm musiqa nazariyasida vaqtning musiqiy tashkil etilishi, urg'ular va davomiyliklarning tizimli ketma-ketligi sifatida ta'riflanadi. U musiqiy asarning ichki harakatini belgilab, strukturaviy yaxlitlikni ta'minlaydi. Musiqa psixologiyasida esa ritm insonning biologik va psixofiziologik jarayonlari bilan bevosita bog'liq hodisa sifatida qaraladi. Yurak urishi, nafas olish va harakat ritmlari musiqiy ritmni idrok etishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ritmik strukturalar inson ongida vaqtni idrok qilish, diqqatni jamlash va harakat koordinatsiyasini boshqarishga yordam beradi. Demak, ritm musiqa nazariyasida formal birlik bo'lsa, psixologiyada u organizm va ong faoliyati bilan uzviy bog'langan kognitiv stimulyator sifatida namoyon bo'ladi.

Melodiya musiqa nazariyasida tovush balandliklarining mantiqiy va ifodali ketma-ketligi sifatida talqin etiladi. Melodik harakat, lad tizimi va intonatsion bog'lanishlar musiqiy mazmunni shakllantiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Musiqa psixologiyasida esa melodiya emotsional mazmun tashuvchisi sifatida o'rganiladi. Inson ongida melodiya hissiy kechinmalarni uyg'otuvchi, xotirada saqlanib qoluvchi va shaxsiy tajribalar bilan bog'lanadigan psixologik obrazni hosil qiladi. Psixologik tadqiqotlar melodik chiziqlarning ko'tarilishi va pasayishi insonda turli emotsional reaksiyalarni yuzaga keltirishini ko'rsatadi. Bu holat musiqa nazariyasidagi melodik qonuniyatlar bilan psixologik idrok o'rtasidagi bevosita aloqani tasdiqlaydi.

Garmoniya musiqa nazariyasida akkordlar tizimi va ularning funksional bog'lanishlari orqali ifodalanadi. Garmonik tuzilma musiqiy asarning barqarorligi va rivojlanishini ta'minlaydi. Musiqa psixologiyasida esa garmoniya tovushlar uyg'unligining subyektiv idroki sifatida qaraladi. Inson ongida konsonans va dissonans tushunchalari nafaqat akustik, balki emotsional baholash bilan ham bog'liq bo'ladi. Garmonik keskinlik va yechim jarayonlari insonda kutish, hayajon va qoniqish kabi hissiy holatlarni yuzaga keltiradi. Bu esa musiqa nazariyasidagi garmonik funktsiya tushunchasining psixologik asosga ega ekanini ko'rsatadi.

Ritm, melodiya va garmoniyaning ushbu qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, musiqa nazariyasidagi tarkibiy birliklar musiqa psixologiyasida idrok va hissiy tajriba orqali qayta talqin qilinadi. Har bir nazariy element inson ongida psixologik mazmun kasb etib, musiqiy asarning to'liq anglanishiga xizmat qiladi. Demak, ushbu elementlar o'rtasidagi o'xshashliklar musiqaning struktural va psixologik darajalari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalaydi.

Musiqiy shakl va strukturaviy darajalar: kognitiv va nazariy o'xshashliklar tahlili

Musiqiy shakl musiqa nazariyasida asarning umumiy tuzilishi, bo'limlararo munosabatlar va rivojlanish mantiqini ifodalovchi muhim tushuncha hisoblanadi. U musiqiy materialning vaqt va makon doirasida tashkil etilish usulini belgilaydi. Musiqa psixologiyasida esa musiqiy shakl inson ongida kechadigan kognitiv jarayonlar bilan bog'liq holda, ya'ni musiqiy voqelikni anglash, eslab qolish va ma'nolash jarayoni

sifatida talqin etiladi. Shu sababli musiqiy shaklni nazariy va psixologik nuqtayi nazardan qiyosiy tahlil qilish ilmiy jihatdan muhimdir.

Musiqqa nazariyasida musiqiy shakl tushunchasi period, oddiy va murakkab uch qismli shakl, rondo, sonata shakli kabi formal modellar orqali izohlanadi. Ushbu shakllar musiqiy asarning ichki mantiqiy tuzilishini, tematik materialning takrorlanishi va rivojlanishini ifodalaydi. Nazariy yondashuvda shakl asosan ob'ektiv va formal tizim sifatida qaraladi. Musiqqa psixologiyasida esa ushbu shakllar inson ongida qanday qabul qilinishi, ularning kognitiv xarita sifatida shakllanishi masalasi muhim hisoblanadi.

Kognitiv psixologiya nuqtayi nazaridan musiqiy shakl - bu eshitilgan musiqiy axborotning ongda tizimlashtirilgan modeli hisoblanadi. Inson musiqani idrok etish jarayonida uning bo'limlarini farqlaydi, takrorlanuvchi elementlarni tanib oladi va rivojlanish yo'nalishini bashorat qiladi. Bu jarayonlar xotira, diqqat va tafakkur bilan chambarchas bog'liq. Masalan, sonata shaklida ekspozitsiya, rivoj va repriza bo'limlari tinglovchi ongida alohida kognitiv bloklar sifatida shakllanadi. Bu esa musiqqa nazariyasidagi formal tuzilma bilan psixologik idrok o'rtasidagi nazariy o'xshashlikni ko'rsatadi.

Strukturaviy darajalar masalasida ham musiqqa nazariyasi va musiqqa psixologiyasi o'rtasida muhim umumiyliklar mavjud. Musiqqa nazariyasida strukturaviy darajalar mikro va makro darajalarga ajratiladi. Mikro darajaga motiv, fraza va period kirs, makro darajada bo'limlar va butun asar shakli qaraladi. Musiqqa psixologiyasida esa ushbu darajalar idrokning bosqichma-bosqich tashkil etilishi bilan bog'liq holda tushuntiriladi. Inson avvalo alohida tovush va motivlarni idrok etadi, so'ng ularni yirik birliklarga birlashtirib, umumiy musiqiy mazmunni shakllantiradi.

Musiqiy shaklni idrok etishda bashorat mexanizmlari ham muhim o'rin tutadi. Tinglovchi musiqqa davomida keyingi voqealarni oldindan sezishga harakat qiladi. Bu jarayon musiqqa nazariyasidagi kadensiyalar, garmonik yechimlar va tematik qaytishlar bilan uzviy bog'liq. Psixologik jihatdan bu hodisa kognitiv kutish mexanizmi sifatida talqin qilinadi. Agar musiqiy voqea kutilgan tarzda yakunlansa, tinglovchida qoniqish hissi paydo bo'ladi, aks holda esa hayrat yoki emotsional keskinlik yuzaga keladi.

Shuningdek, musiqiy shaklning anglanishi individual tajriba va musiqiy savodxonlik darajasiga ham bog'liq. Musiqqa nazariyasini yaxshi biladigan tinglovchilar musiqiy shaklni chuqurroq anglaydi, uning ichki qonuniyatlarini tezroq idrok etadi. Bu holat musiqqa psixologiyasida bilim va tajribaning idrok jarayoniga ta'siri sifatida o'rganiladi.

Xulosa qilib aytganda, musiqiy shakl va strukturaviy darajalar musiqqa nazariyasida formal tizim sifatida qaralsa, musiqqa psixologiyasida ular inson ongida shakllanadigan kognitiv modellar sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuvlar

o'rtasidagi nazariy o'xshashliklar musiqaning struktural va psixologik mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Musiqiy idrok va kognitiv mexanizmlar - ilmiy qiyosiy tahlil

Musiqiy idrok insonning murakkab kognitiv jarayonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u psixologiya va musiqa nazariyasi nuqtayi nazaridan o'rganiladi. Musiqa psixologiyasida idrok jarayoni sezgi, diqqat, xotira, tafakkur va emotsional javoblardan iborat tizimli mexanizm sifatida talqin qilinadi. Musiqa nazariyasida esa idrok ko'pincha formal tarkibiy elementlarning tizimli o'rganilishi orqali ifodalanadi. Shu bilan birga, ikkala soha o'rtasida sezilarli nazariy o'xshashliklar mavjud bo'lib, ular musiqaning inson ongida qabul qilinishini ilmiy jihatdan asoslash imkonini beradi.

Kognitiv mexanizmlar tarkibida diqqatni jamlash, motiv va frazalarni ajratish, musiqiy xotirani faollashtirish va tematik rivojlanishni bashorat qilish kabi jarayonlar mavjud. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ritm, melodiya va garmoniya inson idrokida parallel ravishda qayta ishlanadi: ritm biologik va psixofiziologik ritmlarga moslashadi, melodiya hissiy kechinmalarni uyg'otadi, garmoniya esa kutish va qoniqish hissini shakllantiradi. Bu kognitiv mexanizmlar musiqiy asarning formal strukturali bilan uzviy bog'liq bo'lib, musiqani chuqur anglash imkonini yaratadi.

Nazariy qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, musiqiy idrok va kognitiv mexanizmlar ikki darajada ishlaydi: mikro darajada (motiv, fraza, akkordlar) va makro darajada (bo'limlar, shakl, butun asar). Bu holat musiqaning struktural va psixologik tarkibiy birliklari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tasdiqlaydi. Musiqiy idrok orqali shakllangan kognitiv xarita tinglovchiga musiqiy asar mazmunini oldindan sezish va uni emotsional tarzda qabul qilish imkonini beradi.

Shuningdek, musiqiy tajriba va bilim darajasi idrok jarayonining samaradorligini belgilaydi. Musiqa nazariyasini yaxshi bilgan tinglovchi shakl va strukturaviy elementlarni tezroq aniqlaydi, ularni psixologik jihatdan qabul qilish osonlashadi. Bu esa musiqa psixologiyasi va nazariyasi o'rtasidagi ilmiy qiyosiy bog'liqlikni mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, musiqiy idrok va kognitiv mexanizmlarning ilmiy qiyosiy tahlili musiqaning inson psixikasida qanday ishlashini tushunishga xizmat qiladi. Ritm, melodiya, garmoniya va shakl elementlari inson idrokida parallel va uzviy ravishda faollashib, musiqiy tajribani boyitadi va nazariy hamda psixologik bilimlarni birlashtiradi.

Xulosa va ilmiy-amaliy ahamiyati

Mazkur ilmiy maqolada musiqa psixologiyasi va musiqa nazariyasida tarkibiy darajadagi nazariy o'xshashliklar ilmiy-qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musiqa nazariyasidagi formal tarkibiy elementlar - ritm, melodiya, garmoniya va shakl - musiqa psixologiyasida inson idrokida, kognitiv va emotsional jarayonlarda uzviy ifoda topadi. Ritm biologik va psixofiziologik

ritmlarga moslashadi, melodiya hissiy kechinmalarni uyg'otadi, garmoniya esa kutish va qoniqish hissini shakllantiradi. Musiqa shakli esa inson ongida kognitiv xarita sifatida tuziladi, musiqiy bo'limlar va tematik rivojlanishni idrok etishga xizmat qiladi.

Nazariy qiyosiy tahlil musiqaning struktural va psixologik tarkibiy birliklari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. Musiqa psixologiyasi va nazariyasi o'rtasidagi o'xshashliklar musiqiy tajribaning chuqur anglanishini, idrok va hissiy jarayonlarning bir-birini to'ldirishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tajriba va bilim darajasi idrok jarayonining samaradorligini oshiradi, musiqiy asarni to'liq va mazmunan qabul qilish imkonini yaratadi.

Ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, tadqiqot natijalari musiqiy ta'lim, musiqaterapiya va psixologik maslahat amaliyotlarida keng qo'llanishi mumkin. Ta'lim jarayonida tarkibiy elementlarga e'tibor qaratilgan musiqiy mashg'ulotlar diqqatni oshirish, xotirani rivojlantirish va emotsional muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Psixoterapiya amaliyotida esa klassik va struktural jihatdan boy musiqiy materiallar emotsional regulyatsiya va kognitiv faollikni oshirish vositasi sifatida samarali bo'ladi.

Umuman olganda, musiqa psixologiyasi va musiqa nazariyasida tarkibiy darajadagi nazariy o'xshashliklarni ilmiy-qiyosiy tahlil qilish musiqaning inson psixikasiga ta'sirini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi hamda musiqiy bilim va amaliyotlarni birlashtiruvchi nazariy zamin yaratadi. Tadqiqot kelgusida musiqa psixologiyasi va nazariyasi sohalarida integratsiyalangan ilmiy izlanishlar olib borish uchun mustahkam nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. КБ Холиков. Структура физических упражнений на уроках музыки. Scientific progress 2 (3), 1060-1067
2. КБ Холиков. Вокальная культура как психологический феномен. Актуальные вопросы психологии, педагогики, философии 2 (11), 118-121
3. КБ Холиков. Математический подход к построению музыки разные условия модели построения. Science and Education 4 (2), 1063-1068
4. КБ Холиков. Обобщенные функции связей при исполнении академического пения включающей преобразования фальцета и вибрационной функции. Science and Education 5 (11), 287-292
5. КБ Холиков. Актуальные задачи высшего профессионального образования и стратегии обучения по направлениям музыки и музыкальное образование Science and Education 2 (11), 1039-1045
6. КБ Холиков. Совокупность идей и понятий, определяющих стиль написания ноты в компьютерной программе Сибелиус 9. Science and Education 5 (10), 171-178

7. КБ Холиков. Ответ на систему восприятия музыки и психологическая состояния музыканта. *Science and Education* 4 (7), 289-295
8. КБ Холиков. Мозг и музыкальный разум, психологическая подготовка детей и взрослых к восприятию музыки. *Science and Education* 4 (7), 277-283
9. КБ Холиков. Строительство уникальных знаний и сооружений по музыке в высшей, учебных заведениях. *Scientific progress* 2 (6), 958-963
10. КБ Холиков. Воспитание эстетического вкуса, исполнительской и слушательской культуры. *Science and Education* 3 (2), 1181-1187
11. КБ Холиков. Этапы формирования и перспективы развития инфраструктуры хорового коллектива. *Scientific progress* 2 (3), 1019-1024
12. КБ Холиков. Звуковысотная организация и последовательность частей формы музыки. *Scientific progress* 2 (4), 557-562
13. КБ Холиков. Полуимпровизационные формы профессиональной музыки. *Scientific progress* 2 (4), 446-451
14. КБ Холиков. Сравнение систематического принципа музыкально психологического формообразования в сложении музыки. *Science and Education* 4 (7), 232-239
15. КБ Холиков. Измерение эмоции при разучивании музыки, функция компонентного процессного подхода психологического музыкального развития. *Science and Education* 4 (7), 240-247
16. КБ Холиков. Передовые формы организации педагогического процесса обучения по специальности музыкальной культуры. *Science and Education* 4 (3), 519-524
17. КБ Холиков. Проект волевого контроля музыканта и воспроизводимость музыкального произведения. *Science and Education* 4 (7), 189-197
18. КБ Холиков. Педагогическое корректирование психологической готовности ребенка к обучению фортепиано в музыкальной школе. *Science and Education* 4 (7), 332-337
19. КБ Холиков. Внимание и его действие обученному музыканту и оценка воспроизводимости тренировок. *Science and Education* 4 (7), 168-176
20. КБ Холиков. Важнейшие ощущение для обработки основной темы как канонический, зеркально отражающего рефрена деятельности учителя музыки. *Science and Education* 3 (1), 608-613
21. КБ Холиков. Автоматическая система урегулирования пальцев музыканта-пианиста для беглости рук. Арпеджио, аккорды и виды упражнений. *Science and Education* 3 (1), 678-684
22. КБ Холиков. Аксоны и дендриты в развивающийся музыкально психологического мозга. *Science and Education* 4 (7), 159-167

23. КБ Холиков. Рост аксонов в развиваемый музыкально психологический мозг в младшем школьном возрасте. *Science and Education* 4 (7), 223-231
24. КБ Холиков. Модель многоканальной системы учителя музыки по дирижированию. *Science and Education* 3 (1), 534-539
25. КБ Холиков. Роль гармонии в построении музыкального произведений. *Science and Education* 3 (1), 565-571
26. КБ Холиков. Представление результатов измерений системы контроля параметров дыхания в вокальной пении. *Scientific progress* 2 (3), 1006-1012
27. КБ Холиков. Музыкальное движение под действием внутренних сил гармонии как маятник всего произведения. *Science and Education* 3 (1), 559-564
28. КБ Холиков. Манеры пения хорового коллектива и анализ произведения музыки с подвижной структурой и комбинируемым материалом. *Scientific progress* 2 (4), 550-556
29. КБ Холиков. Подбор аккордов в композиции и стремлении к более точной и однозначной фиксации в музыке. *Scientific progress* 2 (4), 545-549
30. КБ Холиков. Нарастание педагогического процесса посредством тестирования на материале предмета в рамках специальности музыкальной культуры. *Science and Education* 4 (3), 505-511